

کناره

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، فسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال چهارم، شماره سوم و چهارم، پاییز - زمستان ۱۳۹۸ [انتشار: پاییز ۱۴۰۰]

| ویژه تاریخ زبان و فرهنگ ایران در آذربایجان، قفقاز و آناتولی |

- مسنون: آذربایجان و تاریخ زبان و فرهنگ ایرانی • ظریغ: تفسیح برونشویل از آذربایجان و آناتولی / علی شاهزاده • ریشه‌شناسی دنام جغرافیایی مروط به آذربایجان اعلیٰ صافیو
نم آذربایجان و دیگر کننه مخصوص گوشی‌لغوی / سده احمد رضا قائمقلی • آسماء و ایزدان: عوراگانی دور از هم با مراث مشترک پادشاهی / ریعاد غفاری زرمه مخدتی فرنزیزی
• اشعار قطب‌اللین عقیقی‌العروی (ابن‌مرید) بهودزه‌لیانی • دروده‌تلخ برگ سلطان سلوچی رأی سلطان در صفر ۷/۷/۷۷ قمری در گذشتگی است / محس شرقی صحی • جلسه‌مشتاب: ردالیسی
کهن در حسره‌مغارب در مسخ و تبدیل ایلان / امهدی یالخی • ساقی‌تزویی: غمال داشت‌دانه‌ای شاهدند در تبریز و دزفول قاجاری / اسکاد آینه‌نو • پند اسلام‌پن در نصیحت‌الملوک‌ها در آناتولی اولیل
قون هشم هجری / ایس پیکاک از زیسته شکوهی میانی • سده نامه به فارسی سره از شاهه‌هشم در آناتولی در مدت‌گشتوش «آنامه سلطان» / امیر بهم مشتمس • سلطان ولد و طرفت شاعرانه
پیکانی خصوصیات و کارکرد شعر در سنت مولویه پس از مولوی / اولانکلین پیوسن: ترجمه: مولویه پیکانی خسے • بخشی در راه فردیک المراقة بر مبنای نسخه‌های کهن /
علی شاهزاده • سفینه‌نویسی و محدوده‌رویسی: برسیز نو سفینه‌کهن فارسی در حوزه‌تلخی / ایله علی می‌لقفلی • اشعار فارسی گیلان سده هشم آناتولی در پیشک اشتوه (نسخه ۱۴۵۰)
کتابخانه‌ایلدا) / احمد پیشی • نامه درودش کارزنی به سلطان‌الموسی‌پور گرگان و پیشنهاد اتحاد با سلطان‌محمد فاتح (کاروانی بر نقش سیلسی صوره در تحولات سده نهم هجری /
عہداتن شیخ‌الحمدانی • سلسلت تاریخ‌گاری فارسی در دیوار سبلان یکم شله قلم و تکر الجواهر / فوقاد اپسین • در آمادی بر شرح‌های دویان عرفی شیرازی در آسیای صخره /
فربنا شکوهی • معرفی کتاب «اسلام» اثبات و جامعه در آناتولی عصر ایلخانی / نوشته‌نامه‌ایلدو سی. ایس پیکاک / دایله درون‌گنگی (ایرانی کارانی با همکاری عباسی سلیمان‌الکنی
• کامی به کارکه‌های پاشنه‌ی در اوخر سده‌های میانه در جهان اسلام همچنان ایرانی و شکل دادن بالاکوی حکمرانی عشقی / الدور پیکاک: زندمه علی شاهزاده • نقایی بر آناتولی
تفسیح دویان اشعار فارسی پایه‌زدن سلطان سلیم / اینها احمدی • شعر و شخصیت هعلم و غزلی از او در دویان سعیدی (پیوسنگی فرنگی شیراز و شیراز) / محمود علی‌دی

فهرست

سرخن

آذربایجان و تاریخ زبان و فرهنگ ایرانی / اکبر ایرانی ۵-۳

پیکتار

فارسی: نخ تسبیح پژوهش‌های آذربایجان و آناتولی / علی شاپوران ۱۳-۶

رشد

ریشه‌شناسی ده نام حرف‌ای ایرانی مربوط به آذربایجان / علی اشرف صادقی ۲۲-۱۴
نام آذربایجان و یک نکتهٔ مختصر گویشی لغوی / سید احمد رضا قائم‌مقامی ۲۹-۲۳
آسی‌ها و ایرانیان: عموزادگانی دور از هم با میراث مشترک باستانی / ریچارد فولتز؛ ترجمه: محمد تقی فرامرزی ۴۰-۳۰

آذربایجان و فتح‌هز

اعشار قطب‌اللّٰهین عتیقی اهربی (تبریزی) / بهروز ایمانی ۵۷-۴۱
درباره تاریخ مرگ سلمان ساوجی: آیا سلمان در صفر ۷۷۸ قمری در گلگشته است؟ / محسن شریفی صحنی ۶۰-۵۸
جلیس المشتاق: رمانسی کهن در بحر متقارب، در مسخ و تبدیل ابدان / مهدی بیلانی ۷۶-۶۱
ساقی تبریزی، نقال داستان‌های شاهنامه در تبریز دورهٔ قاجاری / سجاد آینلنلو ۸۲-۷۷

آناتولی

پند سلاطین روم: نصیحة‌الملوک‌ها در آناتولی اوایل قرن هفتم هجری / ای. سی. اس. پیکاک؛ ترجمه: شکوفه بیبدی ۱۰۹-۸۳
سه نامه به فارسی سره از سدهٔ هفتم در آناتولی در دست نوشته «نامه سلاطین» / مزمیر مشمشی ۱۱۷-۱۱۰
سلطان ولد و طریقت شاعرانه؛ پیکرندی خصوصیات و کارکرد شعر در سنت مولویه پس از مولانا رومی / فرانکلین لویس؛ ترجمه: متوجه بیکلی خمسه ۱۳۴-۱۱۸
بحثی دربارهٔ فرهنگ المراقابه‌منای نسخه‌ای کهن / علی شاپوران ۱۴۷-۱۳۵
سفینهٔ توحی و مجموعهٔ روحی؛ بررسی دو سفینهٔ کهن فارسی در حوزهٔ آناتولی / سید علی مرافضی ۱۶۰-۱۴۸
اشعار فارسی گویان سدهٔ هشتم آناتولی در چنگ آتش شهر (نسخهٔ ۱۰۴۲ کتابخانهٔ لین) / احمد بهنامی ۱۶۹-۱۶۱
نامهٔ درویش کازرونی به سلطان ابوسعید گورکان و پیشنهاد اتحاد با سلطان محمد فاتح (گواهی بر نقش سیاسی صوفیه در تحولات سدهٔ نهم هجری) / عمامه‌الدین شیخ الحکمای ۱۸۰-۱۷۰
سیاست تاریخ‌نگاری فارسی در دریار سلیمان یکم؛ شاه قاسم و کنز الجواهر / فرقان ایشان ۱۹۰-۱۸۱
درآمدی بر شرح‌های دیوان عرفی شیرازی در آسیای صغیر / فریبا شکوهی ۲۰۰-۱۹۱

نهو بررسی

معرفی کتاب «اسلام، ادبیات و جامعه در آناتولی عصر ایلخانی» نوشتهٔ اندره سی. اس. پیکاک / داوید دوران-گلدی (فارسی‌گردانی با همکاری عباس سلیمانی آنگلی) ۲۰۴-۲۰۱
نگاهی به کتاب «بزنگاه پادشاهی در اوایل سده‌های میانه در جهان اسلام: مهاجران ایرانی و شکل دادن به الگوی حکمرانی عثمانی» / اندره پیکاک؛ ترجمه: علی شاپوران ۲۰۶-۲۰۵
تقدیم بر آخرین تصحیح دیوان اشعار فارسی یاوز سلطان سلیم / آینا احمدی ۲۱۸-۲۰۷

خترنی

شعر و شخصیت همام و غزلی از او در دیوان سعدی (پیوستگی فرهنگی تبریزو شیراز) / محمود عابدی ۲۲۶-۲۱۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مُرْسَلٌ مِّنْ كُوُّنْجِيَّةِ كُوُّنْجِيَّةِ
كُوُّنْجِيَّةِ كُوُّنْجِيَّةِ كُوُّنْجِيَّةِ
كُوُّنْجِيَّةِ كُوُّنْجِيَّةِ كُوُّنْجِيَّةِ

۸۹ - ۸۸

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزهٔ نقد و تصحیح
متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دورهٔ سوم، سال چهارم، شمارهٔ سوم و چهارم
پاییز - زمستان ۱۳۹۸ [انتشار: پاییز ۱۴۰۰]

ویژهٔ تاریخ زبان و فرهنگ ایران در آذربایجان،
قفقاو و آناتولی

صاحب امتیاز:

مؤسسهٔ پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر: مسعود راستی‌پور

دیر ویژه: علی شاپوران

مدیر داخلی: یونس سلیمانی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ دیجیتال: میراث

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و
ابوریحان، ساختمان فروردین (شماره ۱۱۸۲)، طبقهٔ دوم.

شناستهٔ پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
gozaresh@mirasmaktoob.ir

بهای: ۴۰۰,۰۰۰ ریال

روی جلد: کتبیهٔ آغازین نسخه‌ای از دانشنامهٔ عالی،
کتابت شده در سدهٔ نهم هجری برای مطالعهٔ سلطان
محمد فاتح (استانبول، سلیمانیه، کتابخانهٔ ایاصوفیه، ش ۲۵۳۱)

تصویر خط بسمله

از نسخهٔ کتابخانهٔ John Rylands

ای نسیم سحری، بسوی نگارم برسان
تا من از شوق قفس را همه در هم شکنم
خنک آن روز که پرواز کنم تا اوریار
به هوای سر کویش پر و بالی بزمن
در میان من و معشوق همام است حجاب
خرّم آن روز که این پرده به یک سو فکنم
(همام تبریزی، خطی، برگ ۲۰؛ همو، ۱۳۹۴: ۱۲۵)
همام الدین محمد بن فریدون علاء^۳ تبریزی (۶۳۶-۷۱۴ق)،
صوفی عالم و معاشر صاحب دیوان جوینی (مقتول ۶۸۳ق) از
شاعران معروف آذربایجان و میراث دار قطران و خاقانی و
نظمی است.

اگر تاریخ تولّد همام، چنان که بعضی گفته‌اند^۴، مقارن
سال ۶۳۶ باشد، باید گفت که او در میان سالی شخصیتی
چندوجهی است: در حدود سال ۶۸۰ صوفی‌ای است
صاحب خانقاہ که «یاران^۵ مریدان»^۶ی دارد و صاحب
دیوان جوینی برای خانقاہ او مقرری خاص تعیین می‌کند؛
این صوفی خانقاہدار وقتی همان جوینی وزیر برای ضبط
اموال معین الدین پروانه^۷، به روم سفر می‌کند، به همراه
چند تن از عالمان دیگر، از ملازمان اوست^۸ و شمس الدین
جوینی در نامه‌ای او را «شیخ امام همام، قدوة الانام، ...
زبدة الايام»^۹ معرفی می‌کند^{۱۰}، و از عالمانی است که با
علّامه قطب الدین شیرازی (د. ۷۱۰ق) در تبریز رابطه دارد،

^۳. «علااء الدین فریدون»، پدر همام، نیز شاعر بود و ایاتی از او در ضمن دیوان همام (خطی، برگ ۱۰۵ و ۱۰۶) آمده است.

^۴. رک. عیوضی، ۱۳۹۴: سی و پنج.

^۵. در دیوان (کتاب مثنویات) در ضمن مناجات و نیایش، به یاران/ مریدان خود چنین اشاره می‌کند:

بخش يا ذالجلال و الاكرام گنه بندۀ ضعيف همام
رحمتى کن بر او و يارانش عفو کن با گناهکارانش
(همام تبریزی، ۱۳۹۴: ۲۳۰)

⁶. رک. عیوضی، ۱۳۹۴: چهل و هفت.
⁷. معین الدین سلیمان بن مهدی‌الدین علی دیلمی از بزرگان روزگار خود و از وزیران سلاجقه روم که در سال ۶۷۵ق به حکم ابا قاخان مغول به قتل رسید. او به مولانا ارادت خاصی داشت و بیشتر مکاتب مولانا به نام همین معین الدین پروانه است.

⁸. رک. عیوضی، ۱۳۹۴: چهل و سه.

⁹. رک. همان: چهل و هفت.
¹⁰. همام نیز مقام شمس الدین جوینی را به خوبی می‌شناخته و او را بزرگ می‌دانسته است. او در واقعه قتل جوینی در سال ۶۸۳ق مرثیه‌ای ساخته و در ضمن آن گفته است:

شعر و شخصیت همام و غزلی از او در دیوان سعدی

(بیوستگی فرهنگی تبریز و شیراز)*

محمود عابدی

فرهنگستان زبان و ادب فارسی

برای آشنا شدن با شعر و مقام ادبی همام بهتر آن است که سخن خود را با غزلی از او آغاز کنیم که تا حدودی سبک و شیوه سخن او را نشان می‌دهد و اتفاقاً ابیاتی از آن بسیار مشهور است:

ساقیا بر سر جان بار گران است تنم
باده ده بازرهان یک نفس از خویشتنم^۱
من از این هستی خود نیک به جان آمدہام
تو چنان بی خبرم کن که ندانم که منم
نفس را بازنخواهم که نه زین اقلیم
چه کنم صحبت هندو که ز شهر ختنم
گل بستان جهان در نظرم چون آید؟
روضه باغ بهشت است نه آخر چمنم
پیش این قالب مردار چه کارست مرا؟
نیستم زاغ و زغن طوطی شکرخشم
مرغ باغ ملکوت نیام از عالم خاک
دو سه روزی قفسی ساخته‌اند از بدنم^۲

* این نوشته بازنویسی شده سخنرانی نگارنده است در کنگره «آذربایجان و شعر و ادب فارسی» در دانشگاه تبریز.

۱. ظاهرًا در جواب غزل معروف سعدی با این مطلع:
تا خبر دارم از او بیخبر از خویشتنم با وجودش ز من آواز نیاید که منم
(سعدی شیرازی، ۱۳۸۶: ۵۶۲؛ جنگ لالاسماعیل، برگ ۱۰۹)
۲. این بیت را به دیگران هم نسبت داده‌اند (رک. جلال الدین رومی، ۱۳۸۷: ۲).
(۱۳۶۹).

←

غاایت ذکر رهروان یاهوست
صوت و حرف بشر چه لایق اوست
زین نمط نیک کرده است بیان
به یکی بیت بی نظیر جهان
«لا و هو زآن سرای روزبه‌ی
بازگشتند جیب و کیسه تهی»^{۱۶}
که شناسد خدای را جز او
وْجَهَهُ مَا رَأَهُ إِلَّا هُوَ

(همام تبریزی، خطی، برگ ۹۴؛ همو، ۱۳۹۴: ۲۲۷)

رابطه شعر همام با شعر سعدی مشهور است. بسیاری درباره علت این رابطه و نوع آن سخن گفته‌اند.^{۱۷} سعدی و همام هم روزگارند، با این تفاوت که در روزهای تولد همام (حدود ۶۳۶ق)، سعدی نزدیک به سی سال داشت و در ایام جوانی و آغاز شاعری همام در اوج شهرت بود و شعر او این سو و آن سو رفت بود، تا آنجا که در مجالس پادشاهان^{۱۸}، در محافل ادبیان و مجمع صوفیان تبریز هم حضور داشت و همام هم گاهی توصیه می‌کرد که صوفیان طالب ذوق در مجلس سماع شعر شیخ شیراز را بخوانند:

ای سراندازان سراندازی کنید
خرقهبازی چیست جانبازی کنید
طالبان ذوق را گو در سماع
استماع شعر شیرازی کنید

(همام تبریزی، ۱۳۹۴: ۱۰۶)

از سوی دیگر، در آن روز، بزرگ‌ترین مددوه همام، صاحب دیوان جوینی، خواستار و چه بسا شیفتۀ شعر سعدی بود و شیخ شیراز بعضی از قصاید خود را به نام او ساخته بود^{۱۹} و رساله صاحبیه را که مجموعه‌ای است از قطعات، چند

۱۶. بیت از سنتایی است (رک. سنتای غزنوی، ۱۳۷۷: ۶۱).

۱۷. رک. دولتشاه سمرقندی، ۱۳۱۸؛ ۲۲۵؛ صفا، ۱۳۶۳؛ ۷۲۱؛ عیوضی، ۱۳۹۴: ۷۲۱؛ ۲۲۵؛ ۱۳۱۸.

۱۸. در کهن‌ترین نسخه شناخته‌شده دیوان همام، مکتوب به ۷۳۹ (برگ ۶)، پس از قصیده‌ای در مدح «محمود» غازان خان آمده است که «در حضرت او شخصی این غزل شیخ سعدی را به آوازی حزین بخواند: اینان مگر رحمت محض آفریده‌اند کارام جان و انس دل و نور دیده‌اند او را عظیم خوش آمد. اشارت فرمود که "پیش مولانا همام الدین رو و بگو تا همچنین غزلی از بهر من بگوید." بر موجب اشارت او این غزل بگفت: اینها که آرزوی دل و نور دیده‌اند تن شان مگر ز جان لطیف آفریده‌اند»

۱۹. رک. سعدی شیرازی، ۱۳۸۶: ۷۲۰، ۷۲۵، ۷۲۸ و غیره.

حتی بعضی گفته‌اند که علامه کتاب مفتاح المفاتیح خود را به درخواست همام می‌نویسد^{۲۰}؛ و هم شاعری است که با همین اعتبار علمی و اجتماعی می‌تواند در هنگام قطع مقرری مدرسهٔ قطب‌الدین شیرازی در تبریز با قطعه‌ای استادانه پایمردی کند و برقراری مجدد آن را از خواجه رشید‌الدین فضل‌الله همدانی بخواهد^{۲۱} و با این شخصیت و وجهه شاعری پذیرفتنی است که با شیخ شیراز مشاعره کند و غزلی خطاب به سعدی بگوید و برای او بفرستد.

شعر همام و سعدی

از همام به فارسی و عربی و در قالب‌های گوناگون اشعاری باقی است و پیداست که در هر دو زبان، استادی و مهارت دارد. نمونه‌هایی از تأثیر سخن سنایی، انوری، نظامی و خاقانی را در شعر او نشان داده‌اند^{۲۲} و هم نشانه‌هایی از توجه او به «نی‌نامه» مثنوی مولوی را هم در شعر او می‌توان دید^{۲۳}؛ و از این همه برمی‌آید که همام با شعر پیشینیان خود کم و بیش آشنایی اجمالی داشته است. در مثنوی‌ها و در طرح بعضی از عرفانیات خود بیش از همه به سنایی نزدیک شده است. در یک جا از حکیم غزنوی چنین یاد می‌کند:

عاجز آمد روان بیننده
ز آفرین‌ها بر آفریننده^{۲۴}

→ سعادت مملکت را کاسه می‌داشت قدح چون گشت ملامال بشکست شغال ظلم مستولی چنان شد که شیر عدل را چنگال بشکست (همام تبریزی، خطی، برگ ۶۶)

در دیوان چاپی (همام، ۱۳۹۴: ۱۶۸) مصراج نخست را «سعادت مملک را چون کاسه می‌داشت» آورده‌اند.

۱۱. رک. همام تبریزی، ۱۳۹۴: ۱۳؛ نیز صفا، ۱۳۶۳: ۷۱۶. ناگفته نماند که مینوی در مقالهٔ ممتع خود «ملا قطب شیرازی» (رک: مینوی، ۱۳۴۸: ۱۶۵-۲۰۵) به چنین موضوعی اشاره نکرده است.

۱۲. این قطعه چنین آغاز می‌شود: بود صاحب قران هر قرنی ملجم سروران روی زمین...

۱۳. رک. عیوضی، ۱۳۹۴: ۱۳۹۴؛ پنجاه و هفت-پنجاه و نه.

۱۴. یکی از غزل‌های همام که در بیشتر ایيات آن «نی» التزام شده است، چنین پایان می‌یابد:

چو همام را زیان شدز بیان ذوق عاجز بشنوز نی حکایت به زیان بی‌زیانی (همام تبریزی، ۱۳۹۴: ۱۵۸)

۱۵. بسنجدید با حدیقه: هرزه داند روان بیننده آفرین جز به آفریننده (سنتای غزنوی، ۱۳۷۷: ۶۱)

قطب الدین یحیی بن زنگی شیرازی (در گذشته میان سال‌های ۷۱۵-۷۴۱ق) را به دفاع وادارد که:

نه آگه است همانا همام تبریزی
که شاه ملک سخن سعدی است شیرازی
زلال گفته او نزد ما چنان باشد
که قطراهای سوی دریای اخضر اندازی^{۲۶}

اما از دیوان همام علاوه بر پیوند شعر او با غزل سعدی و برکات آن، نکات دیگری نیز درباره شیخ شیراز می‌توان دریافت، از جمله حضور و شهرت و مقبولیت شعر سعدی در تبریز، که پیش از این به آن اشاره کردیم و دیگر مفاد این قطعه پرفایده همام که در دیوان او (همام تبریزی، ۱۳۹۴: ۱۷۹) آمده است:

سعدی که مشک آب به گردن همی کشید
تا ز آب عذب تشه شود فارغ از عذاب
تشنیع اوز چیست که از بهتر شنگان
از حله تا به کوفه روان کرده‌اند آب^{۲۷}
واز این قطعه فوایدی برمی‌آید:

- نخست آنکه این گفته همام (د. ۷۱۴ق) سندي است که سال‌ها پیش از شداد‌الإزار (ابوالقاسم جوینی، ۱۳۲۸: ۴۶۱)، نفحات الانس (جامی، ۱۳۸۲: ۵۹۸) و تذكرة الشعرا (دولتشاه سمرقندي، ۱۳۱۸: ۲۲۳) به سقایی سعدی اشاره داردو پیوندا و رابا «سلسل جوانمردان»^{۲۸} تأیید می‌کند.
- دیگر، از این سخن که «از حله (شهری میان بغداد و کوفه و در جهت غربی فرات) تا به کوفه آب روان کرده‌اند» می‌توان احتمال داد که در آن سال‌ها، قرن هفتم، آب از حله با آبراهه‌ای غیرطبیعی، به کوفه منتقل می‌شده است (رک. دنباله مقاله).

در این قطعه همام تعریضی هم هست براین سخن شیخ که:

در بادیه تشنجان بمرند
از حله به کوفه می‌رود آب

۲۶. مونس الاحرار، ۱۰۸۲/۲، به نقل پیوست سفینه شمس حاجی (رک. شمس حاجی، ۱۳۹۰: ۶۳۵).

۲۷. این قطعه در جنگ للاسماعیل (مکتوب پیش از ۷۴۲ق، برگ ۱۵۱) نیز آمده است و ما آن را مطابق ضبط همان جنگ در اینجا آورده‌ایم.

۲۸. رک. شفیعی کدکنی، ۱۳۸۶: ۵۲۷؛ نیز آبری، ۱۳۵۳: ۱۴۰ «سقایی سعدی».

رباعی و مشنوی و در آین کشورداری و نصیحت ملوک، به مجلس او تقدیم کرده بود. این اشتراک ممدوح از عواملی بود که ذوق و ذهن همام، صوفی عالم و صاحب جاه^{۲۹} را برانگیزد تا او بسیاری (نژدیک به یک سوم) از غزل‌های خود را با توجه به غزلیات سعدی بسازد.^{۳۰} به عنوان نمونه در کلیات شیخ (سعدی شیرازی، ۱۳۸۶: ۶۲۶) غزلی آمده است با این مطلع:

تو خود به صحبت امثال ما نپردازی
نظر به حال پریشان ما نیندازی
که با این بیت به پایان می‌رسد:
تو همچو صاحب دیوان مکن که سعدی را
به یکرها از نظر خویشتن بیندازی
و به احتمال بسیار این غزل برای صاحب دیوان فرستاده شده
و پس از آن، همام ساخته است:^{۳۱}

به یک کرشمه توانی که کار ما سازی
ولی به چاره بیچارگان نپردازی
پیام ده سوی بلبل که با وجود همام
روا بود که سخن‌های عشق پردازی
همام را سخن دلفریب و شیرین است
ولی چه سود که بیچاره نیست شیرازی^{۳۲}

این اشاره شکوه‌آمیز، یا چنان‌که گفته‌اند رشک‌آمیز^{۳۳} باعث شد که این همانندی بعضی از غزل‌های همام را، در وزن و قافیه، با چند غزل سعدی (۴۷ غزل) نوعی معارضه و منافسه بدانند و از همان روزها (پیش از سال ۷۴۲/۷۴۱ق)، مجموعه‌ای به نام «المعارضات بین غزلیات الشیخ سعدی و مولانا همام الدین» فراهم آرند^{۳۴} و یکی از همشهریان شیخ،

۲۰. این سخن دولتشاه سمرقندي است و ظاهرًا پذیرفتی است که همام «با وجود فضیلت فقر جاهی بر کمال داشت.» (رک: دولتشاه، ۱۳۱۸: ۲۴۱).

۲۱. به گفته مصطفی دیوان: «به جرأت می‌توان گفت که کمال سبک همام بستگی به تتبع از غزل‌های سعدی دارد و پیروی از شیوه اوست که غزل‌های همام را حلاوت و شیرینی بخشیده است» (اعیوضی، ۱۳۹۴: شصت).

۲۲. در غزلیات سعدی، به جز این غزل در دو غزل دیگر هم به نام جوینی تصریح شده است (رک. سعدی شیرازی، ۱۳۸۶: ۵۴۸؛ ۱۳۸۶: ۵۴۹).

۲۳. همام تبریزی، خطی، برگ ۳۰؛ همو، ۱۳۹۴: ۱۵۲. در یک اتفاق استثنایی در دیوان شاعر، و در خور تأمل، تنها در این غزل دو بیت با تخلص «همام» آمده است. آیا بیت دوم افزوده شاعر است؟

۲۴. رک. قزوینی، ۱۳۸۸: ۱۲۱/۵.

۲۵. رک: جنگ للاسماعیل (مکتوب پیش از ۷۴۲ق)، برگ ۸۷ به بعد.

جامعهٔ فرهنگی شیراز از این شاعر تبریزی است. چند نمونه:

۱. همام (۱۳۹۴: ۱۲۳):
مراز روی تو خورشید در شبستان است
چه التفات بود سوی شمع یا قمری
- حافظ (۱۳۶۲: ۹۸۰):
مراکه از رخ تو ماه در شبستان است
کجا بود به فروغ ستاره پرواپی
۲. همام (۱۴۲: ۱۳۹۴):
می آمد و خلق شهر در پی
وز شرم روان ز عارضش خوی
- حافظ (۱۳۶۲: ۱۰۴۳/۲)، با اندکی تغییر و در دو بیت از یک ترکیب بنده:
سلطان صفت آن بت پری وش
می آید و خلق شهر در پی
مردم نگران به روی خوبش
وز شرم گرفته عارضش خوی
۳. همام (۱۴۳: ۱۳۹۴):
کسی به حسن و ملاحت به یار مانرسد
کجاست یوسف مصری که تا کنم دعوی
- حافظ (۱۳۶۲: ۳۲۰):
اگرچه حسن فروشان به جلوه آمده‌اند
کسی به حسن و ملاحت به یار ما نرسد
۴. همام (۱۵۸: ۱۳۹۴):
صبا وقت سحر بوبی ز کوی دوست می‌آرد
بر آن بُوی عبیرافشان چرا جان بزنیفشاری
- حافظ (۱۳۶۲: ۹۸۰):
صبا وقت سحر بوبی ز زلف یار می‌آورد
دل دیوانهٔ ما را به نو در کار می‌آورد
۵. همام (۱۶۴: ۱۳۹۴):
سهول است عاشقان را از جان خود بریدن
لیکن ز روی جانان مشکل بود جدایی
- حافظ (۱۳۶۲: ۷۸۴):

و این بیت از غزلی است از کلیات شیخ که چند بیت آن چنین است:

ما را همه شب نمی‌برد خواب
ای خفته روزگار دریاب
در بادیه تشنگان بمردند
از حله به کوفه می‌رود آب
ای سخت‌کمان سست‌پیمان
این بود و فای عهداً صاحب

(سعدي شيرازى، ۱۳۸۶: ۴۲۰)

اما این سخن که «در بادیه تشنگان بمردند و از حله به کوفه می‌رود (یا: می‌برند) آب» ظاهراً گزارشی واقعی از احوال تشنگان بادیه و نقل و انتقال آب به کوفه نیست، بلکه شکوه ملایمی است از عاشق محرومی که در کمال نیاز به محنت و سختی فروافتاده است (مانند تشنگانی که در بادیه مرده باشند) و در همان حال برخورداران از وصال به نواحی از احسان معشوق بهره گیرند (و این کار همانند آن است که از «حله» به «کوفه» ای که به آب نیاز ندارد آب برنند). به علاوه، اگر به گفته همام در سخن سعدی «تشنیع»ی باشد، باید پذیرفت که این غزل، در خطاب به صاحب دیوان گفته شده‌است و شاعر از «سخت‌کمانی و سست‌پیمانی» او گله و شکایت دارد؟

شعر همام در شیراز

اگرچه شعر همام گاهی در استواری زبان، مانند سخن استادان، قوی‌مایه نیست و از بعضی ظرایف و دقایق بلاغی ادبیان نیز خالی است و گویی به‌گفته مقدمه‌نویس دیوان (ص ۳) «از آنجا که همت بلند احرار است زاده وقت را به دست دایه روزگار بازگذاشتی و نظر از تحسین و تزیین و ترتیب آن برداشتی»، وقتی یافته‌های او با سلامت زبان همراه شده، شعر او را به حدی از لطافت و تازگی رسانده‌است که دیوان او قابلیت آن را یافته که به محافل ادبی و مراکز فرهنگی قرن هشتم شیراز راه یابد و خاطر نمایندگان شعر و ادب آن روز را متوجه خود کند^{۲۹}. ورود مصراج‌هایی از شعر همام، با اندکی تغییر، در ذهن و غزل حافظ، نشانه استقبال و پذیرش

۲۹ دور نیست که رابطه سعدی و همام نیز در توجه اهل ادب شیراز به شعر او تأثیر داشته باشد.

۲. م: دیوان همام، کتابخانه آیة الله مرعشی، مورخ ۱۳۹۷ق.
۳. ش: سفینه شمس حاجی، نوشتہ شمس الدین محمد بن دولت‌شاه شیرازی، تدوین و کتابت ۱۴۲۷-۱۴۲۶ق.
۴. پ: کلیات سعدی، کتابخانه ملی پاریس، مورخ ۱۴۶۷ق.
۵. ت: کلیات سعدی، کتابخانه ملی تاجیکستان، احتمالاً مکتوب در نیمة دور قرن هشتم.
۶. پا: دیوان همام، از مجموعه‌ای متعلق به کتابخانه ملی پاریس، مورخ ۱۸۱۶ق.
۷. ل: دیوان همام، از مجموعه‌ای در دانشگاه پنجاب لاھور، مورخ ۱۸۲۱ق.

گزارش نسخه‌بدل‌ها

۱. م، ش: من آن نفس
۲. ل: چو سرِ م، پا، ل: به آرزوی تو خیزم؛ ل: به گفت‌وگوی توباشم
۳. * ش: غلام خوی؛ پ: غلام کوی (!)
۴. پ: بختمن * پا: عافیت؛ ش: آگه یقین به بوی؛ پ: آنگه به سوی موی؛ ت: آنگه به بوی موی
۵. ل: گل و بنشه * م: روان پ: به کوی توباشم [با تکرار قافیه]
۶. م، پ، پا، ل: ز جام و (پ - و) ساغر رضوان * ش: که مست روی؛ ت: که مست بوی؛ م، ل: چو مست بوی
۷. م، پا، ل: این بیت را ندارند؛ م (در هامش، به خطی دیگر)، ش (به‌جای این بیت):

دل به زلف (م: ز مهر) تو گوید همام اسیر توزان شد
که من مسافر کوی شکنج موی تو باشم

درستی نسبت این غزل را از دو روی می‌توان بررسی کرد:
الف. سبک‌شناختی

- در اینجا ملاحظات ما بیشتر متوجه رویه زبانی است:
- بیت ۲. «به وقت صبح قیامت» به‌جای «به صبح قیامت» و «به قیامت»؛ این نوع کاربرد با ایجازه‌های هنری سعدی سازگاری ندارد. بسنجدید با:

در قیامت که سراز خاک لحد بردارم

گرد سودای تو بر دامن جانم باشد

(سعدی شیرازی، ۱۳۸۶: ۴۸۱)

۳۲. با تشکر از همکار فاضل و مشفق آقای مهدی رحیم‌پور که مرا در رسیدن به این نسخه یاری داد.

از جان طمع بریدن آسان بود ولیکن

از دوستان جانی مشکل توان بریدن^{۳۰}

چنان‌که می‌بینیم، شعر همام نیز در حد خود در شعر شیراز جایی خوش یافته و پیوند دو جانبه تبریز و شیراز را به‌خوبی و زیبایی محقق کرده است. از نتایج این پیوستگی و داد و ستد فرهنگی است که اتفاقات گوناگونی که در عالم کتابت نسخه‌ها پیش می‌آید و یکی از آن‌ها احتمال مکاتبه و مشاعره دو شاعر و در نتیجه وارد شدن غزلی از یکی در دیوان دیگری است. ما این غزل را با صورتی که فخرالدین بناتی در کلیات سعدی (مکتوب به سال ۱۴۰۶ق) آورده و به احتمال بسیار آن را در ایام اقامت خود در تبریز نوشته است، در اینجا نقل می‌کنیم:

در آن نفس که بمیرم در آرزوی تو باشم

بدان امید دهم جان که خاک کوی تو باشم

به وقت صبح قیامت که سر ز خاک برآرم

به گفت‌وگوی تو خیزم به جست‌وجوی تو باشم

.۳

به مجمعی که در آیند شاهدان دو عالم

نظر به سوی تو دارم غلام روی تو باشم

به خوابگاه عدم گر هزار سال بخسم

ز خواب عاقبت آگه به بوی موی تو باشم

حدیث روضه نگویم گل بهشت نبویم

جمال حور نجوم دوان به سوی تو باشم

.۶

می‌بهشت نوشم ز دست ساقی رضوان

مرا به باده چه حاجت که مست روی تو باشم

هزار بادیه سهل است با وجود سورفتن

و گر خلاف کم سعدیا به سوی تو باشم

بهتر آن است که بررسی خود را از نسخه‌هایی که غزل را اورده‌اند آغاز کنیم:

۱. ف: کلیات سعدی، مورخ ۱۴۰۶ق^{۳۱}، کتابت فخر بناتی.

۳۰. در مقدمه مصحح بر دیوان همام (عیوضی، ۱۳۹۴: شصت و هشت) به شماره‌های ۲ و ۳ اشاره شده است.

۳۱. فخر بناتی در این سال‌ها در تبریز اقامت داشته و روضه اولی الالباف تواریخ الکابر و الانساب، معروف به تاریخ بناتی، را در سال ۱۴۱۷ق به نام ابوسعید بهادرخان به پایان برد هاست (رک. بناتی، ۱۳۴۸: ۲).

حور) نمی‌گفت؟

- بیت ۶. در این بیت نسخه‌های دیوان همام «م، پا، ل» (ز جام و ساغر رضوان) آورده‌اند، و این صورت با زبان همام سازگاری دارد؛ چرا که در دیوان همام در همه موارد «رضوان» به معنی «شخص، نگهبان بهشت» به کار رفته‌است (رك. همام تبریزی، ۱۳۹۴: ۳۷، ۱۷۹، ۶۶، ۸۵). و آیا «ز دست ساقی رضوان» مانند «مست بوی» از تصرف دیگران نیست؟

بیت ۷. «هزار بادیه سهل است» از سعدی است، اما در چنین بافتی:

به بوی آن که شبی در حرم بیاسایند
هزار بادیه سهل است اگر بپیمایند

(سعدی شیرازی، ۱۳۸۶: ۵۰۲)

یعنی سهولت پیمودن «هزار بادیه» با آرزوی «حرم» پیوند یافته است. و نکته دیگر آن که اگر بیت راسعی گفته باشد، پیداست که معنی روشنی ندارد^{۳۴} (رک، دنباله مقاله).

- سخن آخر این‌که در این غزل، با چنین صورتی، کلمات «روی» و «سوی» در قافیه تکرار شده‌اند^{۳۵} و تکرار قافیه در شعر سعدی بی‌سابقه است، مگر آن‌که کلمات با دو معنی متمایز به کار رفته باشند که در اینجا حداقل درباره روی چنین نیست.

ب. نسخه‌شناختی

چنان‌که در گزارش نسخه‌ها یادآوری کردیم از میان بالغ بر ۱۲ نسخه از کلیات سعدی مکتوب میانه سال‌های ۷۰۶-۸۱۱ ق تنها سه نسخه «ف» مکتوب به سال ۷۰۶ ق، «پ» ۷۶۷ ق و «ت» نیمة دوم قرن هشتم این غزل را دارند و نسخمهای شناخته‌شده دیوان همام (م: با تاریخ ۷۳۹ ق؛ پا: ۸۱۶ ق؛ ل: ۸۲۱ ق) آن را آو، دهاند، اما بست آخر را ندارند و بست

٣٤. رک. خطیب رهبر، ۱۳۷۷: ۵۹۴/۲: واجد، ۱۳۳۶: همو، ۱۳۹؛ ۱۳۴۷: ۲۸۳.

۳۵. در کلیات سعدی چاپ فروغی (۱۳۸۶: ۵۶۰) گویی به این تکرار توجه نشده است و در غزل‌های سعدی یوسفی (۱۳۸۵: ۸۷) در بیت ششم، به دلیل مکرر دیدن قافیه (رک. همان: ۴۲۸) «مست بوی» نسخه تاجیکستان («ت») را ترجیح داده‌اند و در دیوان همام (۱۳۹۴: ۱۲۵) نیز قافیه را مکرر آورده‌اند. (نیز رک. غزل‌های سعدی یوسفی، شرح نسخه‌بدل‌ها (سعدی شیزادی، ۱۳۸۵: ۴۲۸: ۱۳۸۵) که در آنجا ضبط نسخه «آل = آلمان = فخر بناکتی» به جای «مست روی» «مست بوی» آمده و سه‌م است).

هر که دلی دارد از انفاس او
می‌شنود تا به قیامت خروش

(۵۳۵: همان)

- بیت ۳. «مجمع» در غزل سعدی تنها یک بار و آن هم به صورت «مجمع نکویی» (همان: ۶۲۰) به کار رفته است و در غزل همام چهار بار، و مانند این بیت به معنی « محل گرد آمدن مردم»: مجمع اصحاب، مجمع روحانیان، مجمع صاحبدلان، مجمع (مجمع دوستان) (رک. همام تبریزی، ۱۳۹۴: ۵۹، ۶۵، ۹۶، ۱۷۵). علاوه بر آن «غلام» نیز بر خلاف شعر سعدی با عناصر دیگر بیت هیچ نوع پیوندی ندارد. بسنجید با:

غلام قامت آن لعبت قباقوش

که در محبت رویش هزار جامه قباست

(سعدی، شیوه از ۴: ۱۳۸۶: ۴۲۷)

غلام آن سر و یا یم که از لطافت و حسن

له سه سزاست که سشته به بای خیزند

(۴۹۸:۱-۲)

چنان‌که می‌بینیم در بیت نخست سعدی به قباپوشی غلامان و نیز به تناسب موسیقایی «غلام»، «قامت» و «قبا» متوجّه بوده‌است، و در بیت دوم به‌واسطه «به سر در پای کسی برخاستن» به‌نشانهٔ بزرگ‌داشت و حرمت‌گذاری^{۳۳}، به این هنرنمایی غلامان که بر سر برミ خاستند و چابکی و چالاکی خود را نشان می‌دادند، اشاره شده‌است.

از لطف معنه و فصاحت سخن: کاسته است.

- بیت ۴. گفتنی است که برای «آگه: بیدار» در شعر سعدی و همام نمونه دیگری نیافته‌ایم و در این بیت نقش «عاقبت» و نیز «مو» (با وجود «بو») که در القای معنی کفايت می‌کند) نامعلوم است، در عین این‌که فعل «باشم»، بر خلاف انتظار، معادل «بشوم، بگردم» به کار رفته‌است.

بیت ۵. اگر گوینده این بیت سعدی بود آیا به جای «جمال حور» نجومی (جمال حور را نمی‌طلبیم) «وصال

۳۳. چنان‌که در این بست‌نیز فهمیده مم شود:

گر سر قدم نمی‌کنم پیش اهل دل سر برنمی‌کنم که مقام خجالت است
(سعید شیرازی، ۱۳۸۶: ۴۳۲)

خطاب به سعدی ساخته و برای او فرستاده باشد، در حالی که در عالم مکاتبات اخوانی شاعران چنین شیوه‌ای و زیانی عادی است؟

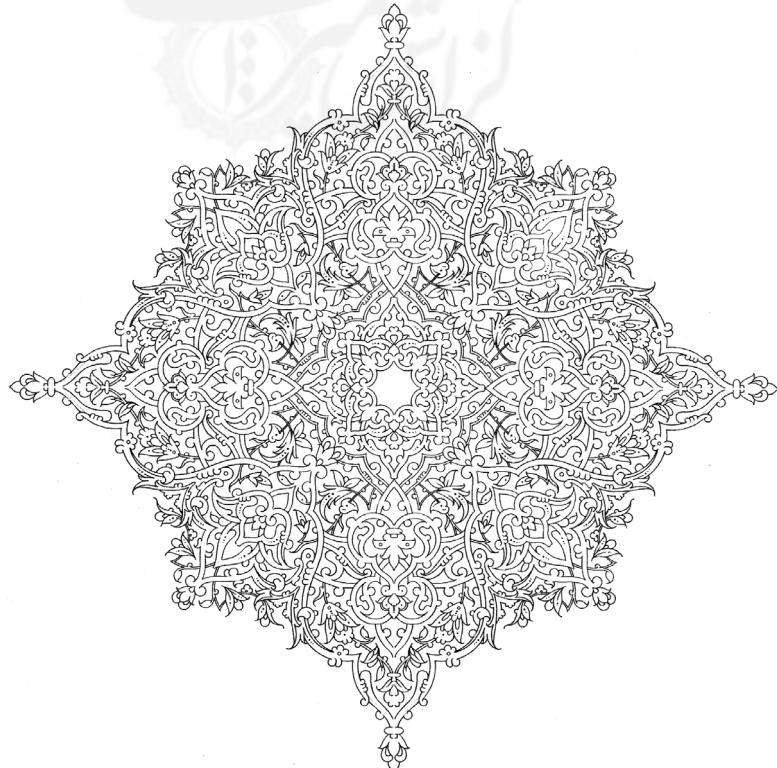
۴. سرانجام اگر این غزل را از همام بدانیم، معنی بیت چنین است: «ای سعدی، پیمودن هزار بادیه [با همه دشواری‌ها] با وجود تو (به همراه تو) آسان است، و اگر خلاف کنم (و اگر خلاف این کنم؛ و اگر جز این باشد، و سهل نباشد) باز هم بهسوی تو هستم (بهسوی تو می‌آیم، چون در بادیه راهی جز آن که تو می‌شناسی وجود ندارد»^{۳۶}.

با این ملاحظات به نظر ما این غزل از همام است و به دیوان سعدی وارد شده است.

۳۶. نزدیک به این بیت شیخ:
این روی به صحراء کند آن روی به بستان من روی ندارم مگر آنچه که تو داری
(سعدی شیرازی، ۱۳۸۶: ۶۲۴)

ناپاخته‌ای هم که در سفینه شمس حاجی آمده است، به شهادت ضعف معنی و تکراری بودن قافیه آن، چنان است که در اصالت آن نمی‌توان یقین داشت. اکنون جای آن است که به چند پرسش بیندیشیم:

۱. در حالی که کلیات سعدی، دستنوشت فخر بناكتی با تاریخ کتابت (۷۰۶ق)، بر دیگر نسخه‌ها مقدم است و دو نسخه دیگر نیز آن را تأیید می‌کنند، می‌توان در اصالت بیت مقطع تردید کرد؟
۲. اگر در اصالت آن بیت نمی‌توان تردید کرد، چرا نسخه‌های دیوان همام آن (بیت تخلص) را نیاورده‌اند؟ اگر آن بیت در اصل همان بوده که شمس حاجی آورده است، چرا کاتبان آن را حذف کرده‌اند؟
۳. با توجه به شخصیت ممتاز و چند وجهی همام تبریزی، آیا احتمال مکاتبه و مشاعره او با سعدی دور از واقعیت است و آیا نمی‌توان پذیرفت که این غزل را همام در

منابع

- منابع

- آبری، آرتوور جان (۱۳۵۳). شیراز (مهد شعر و عرفان). ترجمه منوچهر کاشف. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

- ابوالقاسم جوینی، معین الدین (۱۳۲۸). شد الأزار فی حطّ الأزار عن زوار المزار. به تصحیح محمد قزوینی و عباس اقبال. طهران [= تهران]: چاپخانه مجلس.

- بناکتی، فخر الدین (۱۳۴۸). تاریخ فخر بناکتی (روضه اولی الاباب فی تواریخ الکابر و الانساب). به کوشش جعفر شعار. تهران: انجمان آثار ملی.

- جامی، نورالدین عبدالرحمان (۱۳۸۲). نفحات الانس من حضرات القدس. تصحیح محمود عابدی. تهران: اطلاعات.

- جلال الدین رومی (۱۳۸۷). غزلیات شمس تبریزی. مقدمه، گزینش و تفسیر محمد رضا شفیعی کدکنی. تهران: سخن.

- جنگ لاسمعایل: مکتوب پیش از ۷۴۲ م. محفوظ در کتابخانه لاسمعایل ترکیه به شماره ۴۸۷ ر. میکروفیلم شماره ۵۷۳ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.

- حافظ، شمس الدین محمد (۱۳۶۲). دیوان. به تصحیح و توضیح پرویز ناتل خانلری. تهران: خوارزمی.

- خطیب رہبر، خلیل (۱۳۷۷). دیوان غزلیات استاد سخن سعدی شیرازی با معنی واژه‌ها و شرح ایيات. تهران: انتشارات مهتاب.

- دولتشاه سمرقندی (۱۳۱۸ق/ ۱۹۰۰م). تذكرة الشعراء. به تصحیح ادوارد براؤن. تهران: اساطیر [چاپ افست از لیدن: انتشارات بریل].

- سعدی شیرازی، مصلح الدین (۱۳۸۵). غزلهای سعدی. تصحیح [بدون] توضیح غلامحسین یوسفی. تهران: سخن.

- _____ (۱۳۸۶). کلیات. به اهتمام محمد علی فروغی. تهران: امیرکبیر.

- سنائی غزنوی، ابوالمجد مجدد بن آدم (۱۳۷۷). حدیقة الحقيقة و شریعة الطريقة. به اهتمام سید محمد تقی مدرس رضوی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- شفیعی کدکنی، محمد رضا (۱۳۸۶). «سعدی در سلاسل جوانمردی». در: همو. قلندریه در تاریخ. تهران: سخن. ص ۵۲۷-۵۳۶.

- _____ (۱۳۹۴). در هرگز و همیشه انسان (از میراث عرفانی خواجه عبدالله انصاری). تهران: سخن.

- شمس حاجی (۱۳۹۰). سفینه شمس حاجی. تدوین و

دوره سوم، سال چهارم
شماره سوم و چهارم (۸۹-۸۸)
پاییز - زمستان ۱۳۹۸

Table of Contents

Editorial

- Azarbajian and the History of Persian Language and Culture/ **Akbar IRANI** 3-5

Introduction

- Persian: the string binding Different Azarbajian and Anatolia Studies together / **Ali SHAPOURAN** 6-13

The Roots

- The Etymology of Ten Geographical Names Related to Azarbajian / **Ali Ashraf SADEGHI** 14-22
The Name Azarbajian and a Brief Phonetic Lexical Point / **Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI** 23-29
The Ossettes and the Persians: Distant Cousins with a Common Ancient Heritage / **Richard Foltz**; Translated by **MohammadTaqi FARAMARZI** 30-40

Azarbajian and Caucasus

- The Poems of Qutb al-Dīn-i Atīqī of Ahar (Tabriz) / **Behrouz IMANI** 41-57
On Salmān Sāvajī's Death Date: Did Salmān Die in Safar of 778 A.H? / **Mohsen SHARIFI SAHI** 58-60
Jalīs al-Mushtāq: An Old Romance in Motaqārīb Metre about Transmogrification and Reincarnation / **Mahdi YEILAGHI** 61-76
Sāqī-yī Tabrizi: A *Naqqāl* (Storyteller) of the *Shāhnāma* from Tabriz in the Qajar Period / **Sajjad AYDENLOO** 77-82

Anatolia

- Advice for the Sultans of Rum: The “Mirrors for Princes” of Early Thirteenth-century Anatolia / **Andrew C. S. PEACOCK**; Translated by **Shokoofe MAYBODI** 83-109
Three Letters in “Pure Persian” from Thirteenth-century Anatolia in the Manuscript of *Nāma-yi Salātīn* / **Maryam MIRSHAMSI** 110-117
Sultān Valad and the Poetical Order: Framing the Ethos and Praxis of Poetry in the Mewlewi Tradition after Rumi (Revised) / **Franklin LEWIS**; Translated by **Manouchehr BIGDELI KHAMSE** 118-134
A Discussion on the Arabic-Persian Dictionary *al-Mirqāt* Based on Its Oldest Manuscript / **Ali SHAPOURAN** 135-147
Safīna-yi Nūhī va *Majmū'a-yi Rūhī*: Surveying Two Old Persian Collections from Anatolia / **Seyyed Ali MIRAFZALI** 148-160
The Poems of Persian Composers in Fourteenth-century Anatolia in Âq-Shahr (Akşehir) Collection (MS Or. 1094 Leiden Library) / **Ahmad BEHNAMEI** 161-169
A Letter from a Kāzirūnī Dervish to the Timurid Abū-Sa'īd, Proposing the Alliance with Ottoman Muhammad I (the Conqueror): a Testimonial for Political Role of Sufis in Fifteenth Century / **Emadoddin SHEYKHOLHOKAMEI** 170-180
The Politics of Historiography in Süleyman's Court: Shah Qāsim and *Kanz al-Javāhir* / **Furkan İŞİN** 181-190
An Introduction to Treatises and Interpretations to the 'Urfī-yi Shirazi's *Divan* in Asia Minor / **Fariba SHOKUHI** ... 191-200

Reviews and Critiques

- A. C. S. Peacock, *Islam, Literature and Society in Mongol Anatolia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019) / **David DURAND-GUÉDY** (Review) 201-204
Christopher Markiewicz, *The Crisis of Kingship in Late Medieval Islam: Persian Emigres and the Making of Ottoman Sovereignty* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019) / **Andrew C. S. PEACOCK** (Review) 205-206
A Criticism on the Last Published Edition of The Persian *Divan* of Yavuz Sultān Selīm / **Anita AHMADI** 207-218

Lecture

- The Poems and the Character of Humām-i Tabrizi and His Ghazal in Sa'dī's *Divan*: The Cultural Binding of Tabriz and Shiraz / **Mahmoud ABEDI** 219-226

Gozareh-e Miras
Quarterly Journal of Textual Criticism,
Codicology and Iranology
Third Series, vol. 4, no. 3 - 4, Autumn 2019 - Winter 2020
[Pub. Autumn 2021]
**Dedicated to History of Persian Language and Culture
in Azarbaijan, Caucasus, and Anatolia**

Properietor:
The WRITTEN HERITAGE RESEARCH INSTITUTE

Managing Director & Editor-in-Chief:
Akbar Irani

Assistant Editor:
Masoud Rastipour

Guest Editor:
Ali Shapouran

Managing Editor:
Younes Taslimi-Pak

Cover:
Mahmood Khani

Print:
Miras

**No. 1182, Enghelab Ave.,
Between Daneshgah St. & Abureyhan St.,
Tehran, Iran**

Postal Code: 1315693519
Tel: 66490612, **Fax:** 66406258
Website: www.mirasmaktoob.ir
E-mail: gozaresh@mirasmaktoob.ir

| Dedicated to History of Persian Language and Culture in Azarbaijan, Caucasus, and Anatolia |

Table of Contents

Editorial

- Azarbaijan and the History of Persian Language and Culture / Akbar IRANI 3-5

Introduction

- Persian: the string binding Different Azarbaijan and Anatolia Studies together / Ali SHAPOURAN 6-13

The Roots

- The Etymology of Ten Geographical Names Related to Azarbaijan / Ali Ashraf SADEGHİ 14-22
 The Name Azarbaijan and a Brief Phonetic Lexical Point / Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI 23-29
 The Ossettes and the Persians: Distant Cousins with a Common Ancient Heritage / Richard FOLTZ; Translated by MohammadTaqi FARAMARZI 30-40

Azarbaijan and Caucasus

- The Poems of Qutb al-Dīn-i Atīqī of Ahar (Tabriz) / Behrouz IMANI 41-57
 On Salmān Sāvajī's Death Date: Did Salmān Die in Safar of 778 A.H? / Mohsen SHARIFI SAHI 58-60
Jalīs al-Mushtāq: An Old Romance in Motaqārīb Metre about Transmogrification and Reincarnation / Mahdi YEILAGHI 61-76
 Sāqī-yī Tabrizi: A *Naqqāl* (Storyteller) of the *Shāhnāma* from Tabriz in the Qajar Period / Sajjad AYDENLOO 77-82

Anatolia

- Advice for the Sultans of Rum: The "Mirrors for Princes" of Early Thirteenth-century Anatolia / Andrew C. S. PEACOCK;
 Translated by Shokoofe MAYBODI 83-109
 Three Letters in "Pure Persian" from Thirteenth-century Anatolia in the Manuscript of *Nāma-yi Salātīn* / Maryam MIRSHAMSI 110-117
 Sultān Valad and the Poetical Order: Framing the Ethos and Praxis of Poetry in the Mewlewi Tradition after Rumi (Revised)/
 Franklin LEWIS; Translated by Manouchehr BIGDELI KHAMSE 118-134
 A Discussion on the Arabic-Persian Dictionary *al-Mirqāt* Based on Its Oldest Manuscript / Ali SHAPOURAN 135-147
Safīna-yi Nūhī va Majmū'a-yi Rūhī: Surveying Two Old Persian Collections from Anatolia / Seyyed Ali MIRAFZALI 148-160
 The Poems of Persian Composers in Fourteenth-century Anatolia in Āq-Shahr (Akşehir) Collection (MS Or. 1094 Leiden Library) / Ahmad BEHNAMI 161-169
 A Letter from a Kāzirūnī Dervish to the Timurid Abū-Sa'īd, Proposing the Alliance with Ottoman Muhammad I (the Conquerer): a Testimonial for Political Role of Sufis in Fifteenth Century / Emadoddin SHEYKHOLHOKAMEI 170-180
 The Politics of Historiography in Süleyman's Court: Shah Qāsim and *Kanz al-Javāhir* / Furkan İŞİN 181-190
 An Introduction to Treatises and Interpretations to the 'Urfi-yi Shirazi's *Divan* in Asia Minor / Fariba SHOKUHI 191-200

Reviews and Critiques

- A. C. S. Peacock, *Islam, Literature and Society in Mongol Anatolia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019) / David DURAND-GUÉDY (Review) 201-204
 Christopher Markiewicz, *The Crisis of Kingship in Late Medieval Islam: Persian Emigres and the Making of Ottoman Sovereignty* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019) / Andrew C. S. PEACOCK (Review) 205-206
 A Criticism on the Last Published Edition of The Persian *Divan* of Yavuz Sultān Selīm / Anita AHMADI 207-218

Lecture

- The Poems and the Character of Humām-i Tabrizi and His Ghazal in Sa'dī's *Divan*: The Cultural Binding of Tabriz and Shiraz / Mahmoud ABEDI 219-226